

РЕФЕРАТИВНІ ОГЛЯДИ

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.105.12>

С. Л. КАТАЄВ

доктор соціологічних наук, професор
Класичний приватний університет

Я. В. ЗОСЬКА

докторка соціологічних наук, професорка
Маріупольський державний університет

Ф. С. ХРУСТАЛЬОВ

кандидат соціологічних наук, доцент
Класичний приватний університет

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ¹

Монографія присвячена аналізу результатів моніторингу про суспільні зміни в 2024 році в порівнянні з даними моніторингових опитувань попередніх років, підготовлена науковцями Інституту соціології НАН України. В роботі також викладені результати інших соціологічних досліджень з тематики соціології війни вчених цього інституту.

Концептуальними засадами вивчення суспільства в екстремальних умовах війни були обрані специфічні риси *соціології надзвичайності* як дослідницької парадигми. Надзвичайність воєнного часу пов'язана з хаотизацією інституціонального простору, ослабленням соціального контролю, формуванням нових анклавів соціального порядку, появою незвичних адаптаційних практик індивідуального та групового самозахисту, виникненням інноваційних форм соціальної взаємодії. Реакція суспільства на ситуацію в країні постійно змінюється. Так, у перший рік війни відбулося підвищення рівня довіри до державно-політичних інститутів, виник феномен емоційного піднесення – «шокова ейфорія». На третій рік війни ці фактори змінилися на протилежні. Після

¹ Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія / С. Дембійський, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член. кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, член.кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембійського. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.

максимального зростання підтримки демократії у 2023 році на третій рік війни ця частка дещо зменшилася і повернулася до позначок, які мали місце у 2022 році. Уявлення українців про рівень суспільної справедливості також зазнавали коливань. У перший рік вони суттєво покращилися, потім погіршилися.

Війна має величезні негативні соціальні наслідки. Так, понад 60% українських родин зазнали негативних наслідків війни в різних формах. У 2023 році 15% респондентів повідомили, що вони або члени їхніх сімей отримали поранення через російську агресію або навіть загинули; 14% зазначили про втрату чи пошкодження житла, автівки або інших цінних речей, а 26,4% втратили роботу чи бізнес. Загалом приблизно третина респондентів або їхніх близьких стали мігрантами: 12,8% опинилися за кордоном як біженці, а 21% були змушені змінити місце проживання в межах країни. Дві третини українців так чи інакше постраждали від війни (втрата здоров'я, роботи, бізнесу, житла, добробуту, зміна місця проживання).

Між тим виник феномен «рутинізації надзвичайності», коли надзвичайні, з точки зору мирного життя, події стають рутинною, елементом повсякденних практик.

Вивчення реакції суспільства на ситуацію в країні відбулося шляхом змішаних опитувань (mixed-mode survey), коли під час польового етапу застосовуються різні методи збору даних, а саме спочатку телефонне опитування (CATI), потім опитування у форматі онлайн (CAWI), тобто в інтернет-браузері.

В монографії здійснено *загальний аналіз* результатів соціологічного моніторингу «Українське суспільство». Зокрема, проаналізовано декілька аспектів громадської думки, а саме: оцінку функціонування держави, сприйняття населенням війни, ставлення населення до телемарафону «Єдині новини», погляди українців на об'єднанчі чинники в середині суспільства, ставлення до ролі різних соціальних груп у житті суспільства. Розмір вибірки – 4101, червень 2024. У цьому році загальний фон громадської думки тяжіє до помірно негативного сприйняття навколишньої дійсності. Абсолютну більшість склали респонденти з негативними оцінками діяльності центральних органів влади. Позитивна оцінка актуальних результатів військового протистояння у 40,5% респондентів проти 24,0% респондентів, які демонструють негативні установки. 35,6% респондентів з невизначеними установками. На запитання про очікувану тривалість війни пункт «Важко сказати» відмітили 60% респондентів.

Розміри аудиторії, яка передусім надає перевагу телемарафону «Єдині новини», становить 16,6%. Аудиторія телемарафону є більш чутливою до популізму. Серед аудиторії «Єдиних новин» більше жителів села, гірша задоволеність матеріальних потреб, нижчий рівень освіти.

Об'єднанчі чинники країни – це віра в краще майбутнє, патріотичні почуття, національна ідея побудови української держави.

Негативні чинники єдності: відчуття втрати нормального життя, прагнення спільно долати труднощі життя. Слабкими в якості підстави для єднання є мова спілкування, релігія та політичні погляди. Але автори не розглянули таке міркування: якщо ці фактори слабо об'єднують, то можливо вони є найсильнішими у роз'єднанні країни?

Проаналізовано, які соціальні групи відіграють важливу роль в українському суспільстві. До війни впливовими групами були мафія, «лідери політичних партій» та «підприємці, бізнесмени». У 2024 році можна зафіксувати послаблення важливості мафії, а також посилення важливості військових та підприємців.

В монографії аналізуються особливості *політичної свідомості* українців на третій рік повномасштабної війни. Відзначається, що війна як надзвичайне соціальне явище може суттєво впливати на політичну свідомість людей, породжувати зміни у ставленні до держави, у власних політичних орієнтацій, ідентичностей та цінностей, у світосприйнятті людини. Травматичні наслідки війни можуть викликати в громадян почуття образи, розчарування та відповідно недовіри до демократичних принципів і водночас підтримки авторитаризму та зростання соціальної нетерпимості. Війна може сприяти мобілізаційному ефекту об'єднання громадян навколо спільної цілі захисту країни. На третій рік війни у політичній свідомості авторитарні настрої залишаються визначальними. Але завдяки амбівалентності у політичній свідомості більшість українців погоджувалися з ідеями народоцентризму. Чутлива проблема залучення населення до війська, особливо шляхом державного примусу, набуває політичного забарвлення. Загострюються почуття справедливості щодо представленості різних соціальних груп на фронті. Східний макрорегіон вирізнявся найбільшою часткою (42,3%) тверджень про уникнення мобілізації людьми. Серед тих, хто дав негативні оцінки діяльності президента України, переважають відчуття «ухилянської» позиції

Підтримка популістських ідей серед українців, має стійкий характер. Існує ймовірність, що з'являться «нові» популісти, які «продаватимуть» своїм виборцям причини та результати війни як наслідок помилкових прагнень до євроатлантичної інтеграції.

В монографії аналізуються динаміка та фактори *соціальних напружень* і розколів в Україні за умов війни, досліджуються різні вияви соціального розмежування українських громадян за їхнім відмінним сприйняттям низки аспектів життя суспільства.

Одним з факторів розколу є мова. У 2024 році відмічається найбільше зростання відсотків неприйняття підвищення статусу російської мови в Україні. Іншим фактором є ставлення до вектору міждержавних стосунків. Після 2022 р. відмічається найбільше зростання позитивного ставлення громадян до інтеграції України в західні економіко-політичні та військово-безпекові міждержавні організації. Відсоток громадян, прихильних до євразійського напрямку

геополітичної інтеграції України, зменшився удвічі. Ідея зовнішньополітичного нейтралітету України наразі є набагато менш популярною серед її громадян, ніж ідея військово-політичної євроатлантичної інтеграції. Між проросійськи і проєвропейськи зорієнтованими громадянами існують відмінності за мірою аномійної деморалізованості. Проросійськи зорієнтовані громадяни були більшою мірою аномійно деморалізованими, ніж проєвропейськи зорієнтовані громадяни. Нормативна впорядкованість українського суспільства була для проросійськи зорієнтованих громадян більш неприйнятною, ніж для проєвропейськи зорієнтованих громадян.

В монографії досліджені чинники збереження *життєстійкості населення* під час війни. Відмічається, що моральний аспект надає сили українському війську. Докладно аналізується стійкість (резильєнтність) як концепт, що позначає здатність суспільства протистояти негараздам і успішно відновлюватись. Обговорюються адаптивні можливості суспільства, ресурси підтримки його стійкості, атрибутами яких є надійність, резервування, швидкість доступу до ресурсу та його використання. Надається характеристика подовженого травматичного стресу (ПТС), що породжує занепокоєність поточною та майбутньою безпекою. Відмічається, що внесок реакцій страху в посттравматичні реакції на стрес більш значний, ніж вплив фактичних загроз.

Крім індивідуальної стійкості, виокремлюють стійкість громади. Стійкість громади, так само, як і індивідуальну стійкість, характеризує здатність справлятися зі стресовими умовами й відновлюватися після них, її адаптивні ресурси також підтримуються атрибутами надійності, надмірності та швидкості. В іноземних джерелах стійкість представляється в них як одна з основних характеристик України та українців, яка має чи не вирішальне значення для кінцевого успіху у війні. Згідно досліджень Нижчий рівень стійкості спостерігається у жінок і жителів села, натомість високий рівень стійкості частіше мали респонденти з вищою освітою.

Як предиктори індивідуально-психологічної стійкості виступають оптимізм і надія, натомість тривожність є показником низької стійкості. Українське населення вже тривалий час зберігає доволі високий рівень стійкості, що підтримує процеси солідаризації в суспільстві.

В монографії обговорюються особливості *солідарних відносин* в Україні на третьому році війни В цей час посилюлися процеси солідаризації українського суспільства, патріотична консолідацію держави та громадян і зміцнення національно-громадянської ідентичності українців. склалась доволі консолідована українська громадянська нація. Домінуючі смисли української національно-громадянської ідентичності та належності стали одним із важливих чинників солідаризації. Солідаризація тут розуміється як процес солідарних соціальних взаємодій, їх формування, підтримки та відтворення, натомість солідарність – це соціальна характеристика та якість таких взаємодій.

Солідарність як якість соціальних взаємин і солідаризацію як процес її досягнення варто розглядати у двох основних вимірах – вертикальному (відносини громадян та/до держави) та горизонтальному (відносини між самими громадянами).

Якщо в початковий період солідаризація українського суспільства та держави мала висхідну динаміку, з 2023 року означились реверсні процеси щодо вертикальної солідаризації. Намітилися певні лінії потенційних соціальних розколів: між громадянами, які виїхали з країни, та тими, хто залишився в ній, між армійцями та ветеранами, з одного боку, та «тиловиками» – з іншого тощо), які можуть розвинути у потенційні соціальні конфлікти, ризики для внутрішньополітичної та соціальної стабільності держави. Загалом ступінь очікуваної солідарної підтримки на базовому соціальному рівні з боку соціального оточення респондентів у їхніх самооцінках має позитивний баланс. Рівень солідарності на заході України вище, ніж на сході, у заможних вище ніж у злидених, серед корінних жителів вище, ніж серед біженців. Респонденти виявляють високий рівень небайдужості щодо долі України в майбутньому. Серед молодих респондентів менше небайдужих до долі країни аніж серед респондентів старших вікових категорій. Позиція щодо громадянської (політичної) нації ілюструється відповідями на ствердження «Я думаю, що всі люди, які проживають в Україні, є українцями і не має значення їхнє етнічне походження». Для всієї вибірки 45,4% – повністю погоджуються. На заході України – з цим погоджуються 37,4%, а на сході 51,3%. Вірять у збереження єдності українського народу, незважаючи на всі конфлікти та історичні відмінності 40,3% респондентів.

У населення домінує патерналістська позиція. Так, більшість респондентів схиляються думки, що саме держава несе основну відповідальність за допомогу людям. Натомість позицію про те, що самі люди повинні брати більше відповідальності за допомогу одне одному, підтримує невеличка частка респондентів. Патерналізм також сильно корелює з популістичними орієнтаціями.

В монографії аналізується стан *соціальної нерівності* під час війни. В суспільствах, які протистоять агресії, ступінь нерівності зазвичай знижується, що є важливим чинником стійкості нації та її здатності до перемоги у війні. На початку війни українці почали сприймати наявну соціальну нерівність як менш гостру та вище оцінювати рівень солідарності в суспільстві. Але на третій рік війни ситуація повертається до попереднього стану або навіть сприяє соціальній дезінтеграції.

В медіа просторі існує думка щодо нерівності в соціальному складі військовослужбовців і в практиках мобілізації до ЗСУ. Дані соціологічних досліджень не підтверджують цієї думки. Дані п'яти хвиль не дають підстав вважати, що представники одних класів і груп постраждали суб'єктивно значно більше за інших.

За роки війни відбулось збільшення частки людей, які відносять себе до нижніх щаблів соціальної драбини. Рівень самооцінок матеріально-фінансового стану населення оцінки погіршився.

У вересні 2024-го діагноз українців щодо стану суспільства залишається невтішним: близько половини респондентів вважають його несправедливим. Напруженість у відносинах між людьми на вершині суспільства і тими, хто перебуває в його низах, почала сприйматися як «гостра», а конфлікт між бідними і багатими наблизився до цієї межі. Доволі напруженими респонденти вважають відносини між військовими ЗСУ і цивільними громадянами призовного віку, а також тими, хто під час війни виїхав за кордон, і тими, хто залишився в Україні. Менш напружені сприймаються відносини між внутрішньо переміщеними особами і мешканцями громад, куди вони переїхали, але внутрішні переселенці вважають цей конфлікт значно гострішим, ніж іммобільні респонденти, які не мали досвіду міграції.

В монографії розглядається *гендерна проблематика* під час війни. Зазначено, що війни зазвичай посилюють гендерну нерівність і драматично погіршують становище жінок. Війни, мілітаризація та патріархат тісно взаємопов'язані; гендерні ідеології будуються під час війни на основі есенціалістичних ідей про те, що чоловіки є «захисниками», а жінки тими, «кого захищають»; гендерні ролі внаслідок воєн стають дуже поляризованими, а гендерна нерівність поглиблюється. Можна очікувати погіршення становища жінок, зайнятих у високо фемінізованих галузях економіки (охорона здоров'я, освіта, соціальний захист тощо) через скорочення видатків державного та місцевого бюджетів на ці сфери, зафіксовано тенденції низхідної мобільності в різних професійних групах бюджетного сектору економіки. Війна впливає на склад і структуру сім'ї та сімейні відносини: відбувається збільшення кількості овдовілих жінок, самотніх людей найстаршого віку, монобатьківських сімей і сімей, де діти живуть без батьків із родичами, а також ослаблення подружніх зв'язків через мобілізацію та вимушене переселення. Зафіксовані на цей момент тенденції не дають підстав зробити висновок про посилення патріархатних (консервативних) установок і дискурсів на політичному та соціокультурному рівнях українського суспільства. З часом українське суспільство прогресує у відмові від гендерних стереотипів та традиційного розподілу гендерних ролей, війна цьому не завадила. Зростає частка людей, які вважають, що ЛГБТ-люди повинні мати такі ж права, як і решта громадян України. Під час війни зберігаються еклетичні процеси: консервативні тенденції поєднуються із просуванням українського суспільства до гендерної рівності.

В монографії окремий розділ присвячено *державно-конфесійним* відносинам. Нинішня державно-конфесійна політика базується не на релігійних, а на безпеково-політичних міркуваннях. УПЦ розглядається сьогодні владою і як безпосередня, і як потенційна загроза для держави. Але, незважаючи на всі зусилля держави щодо переконування

вірян полишати Церкву, пов'язану з російською агресією, незважаючи на потужні інформаційні кампанії, в яких подається негативна інформація щодо УПЦ, останній вдається утримувати основну масу своїх громад. 1 січня 2024 року УПЦ, як і у всі попередні роки, переважає ПЦУ за кількістю громад. На ґрунті релігії зберігається чималий потенціал для невдоволення та конфлікту і це зовсім не сприяє суспільній єдності. На запитання, що, на думку респондентів, сприяє конфліктам у нашому суспільстві і серед інших можливих джерел пропонувався варіант «відносини між православними Церквами в Україні». Загалом за всією вибіркою цей пункт обрала обмежена, але не мала частка респондентів (близько 26%). При цьому серед прихильників УПЦ відповідна частка була майже удвічі більшою (51%).

Більше того, у цій групі ця позиція опинилася на першому місці. Тож, на думку автора відповідного розділу монографії, занадто висока активність і жорсткість щодо протистояння УПЦ є недостатньо виправданою, але при цьому має помітні негативні наслідки, у вигляді зростання напруженості в суспільстві.

В монографії зазначено, що зростають виклики для соціального та людського розвитку. Згідно опитування «Оцінка впливу війни на людей» більшість домогосподарств повідомляли, що вони близькі до вичерпання стратегій адаптації до труднощів. Понад 7,1 млн українських громадян опиняться за межею бідності, а ще 3,7 млн наблизяться до неї. 15 млн людей потребували психологічної підтримки. Зруйновано 1055 закладів освіти та 444 медичні установи. У 2023 році понад 7 млн осіб в Україні зіткнулися з гострою нестачею продовольства, 33% повідомили про втрату роботи. Оцінка населенням умов життя «погані» вперше за три роки стала такою, яку респонденти обирали найчастіше – у 48,7% випадків. Половину населення сьогодні слід віднести до бідних. Середнє значення вимог респондентів до забезпечення нормального життя становило 7 розмірів офіційно затвердженого прожиткового мінімуму: 20 тис. грн., при курсу 500 дол., що є за європейськими стандартами невеликою сумою.

600 тис. дітей шкільного віку в Україні наразі не мають доступу до очного навчання. 4 млн дітей не мають можливості навчатися в нормальних умовах. Якість знань погіршилася. Молоді українці переорієнтуються на продовження навчання в університетах інших країн.

В монографії зазначено, що надзвичайно актуальною є проблема інституціоналізації ветеранства, яка стосується процесів і структур, що підтримують реінтеграцію військовослужбовців у цивільне життя в контексті сприяння соціальній інтеграції. Є необхідність створення ефективної системи підтримки ветеранів з боку держави і громадянського суспільства, яка б забезпечувала соціальну, економічну та психологічну адаптацію ветеранів і демобілізованих, а також активно сприяла їхній реінтеграції в мирне життя. Згідно дослідження, продовжує зменшуватися кількість тих, хто вважає, що держава виконує свої

зобов'язання перед ветеранами: у серпні 2022 року таких було 69%, у березні 2024 року – 25%.

Згідно опитування, потребуватимуть: допомоги у зміцненні здоров'я – 53,8%; допомоги у придбанні житла – 34,7%; фінансової підтримки – 31,1%; покращення житлових умов – 24,9%; допомоги в освіті – 24,4%, працевлаштуванні – 20,4%, отриманні психологічної підтримки – 20%.

Отже, існує потреба в реформуванні системи соціального захисту і підтримки ветеранів. Пропонується врахувати досвід США, Ізраїля, Великої Британії в цьому питанні.

В монографії викладено результати якісного емпіричного дослідження серед українських воєнних мігрантів у Польщі, сфокусованого на підлітках віком 14–18 років та їхніх матерях. Усього проведено $N = 25$ глибинних інтерв'ю з членами 12 сімей. Зазначено, що в Польщі неповний мільйон українських мігрантів. Приблизно 41% з них – діти до 18 років, серед повнолітніх мігрантів частка жінок становить 72%. Українські мігранти мають доволі високий освітній рівень та прагнуть влаштуватися на роботу. Очікування щодо майбутнього України впродовж найближчих років приблизно в половині жінок є песимістичними. Жінки одностайні у своїх радикальних твердженнях про те, що Росія як держава є ворогом. Натомість підлітки не настільки радикальні у своєму баченні майбутніх стосунків із Росією. Багато підлітків вважає, що за пару поколінь ненависть до Росії зникне. Очікування щодо власного майбутнього у підлітків здебільшого оптимістичні. Для підлітків поширеним варіантом є суміщення української школи та польської школи. Третина підлітків покинули свої українські заклади освіти, навчаються тільки в польських школах або ліцеях.

Практично у всіх жінок оточення залишається українським, соціальні зв'язки з поляками – доволі слабкими, а інтеграція практично не відбувається. Натомість у підлітків інтеграція (через освіту) проходить більш успішно. Жінки не будують власну життєву траєкторію, а підлаштовують її під потреби дитини. Вони гадають, що в Польщі для дитини відкриваються кращі життєві можливості. Головним чинником повернення є безпека.

Дорослі українські воєнні мігранти в Польщі поки що відчувають себе частиною українського суспільства, а відтак варто ставитися до них як до активу, а не втрати. Натомість підлітки, які переважно налаштовані отримати освіту в ЄС, теж можуть стати активом у майбутній розбудові України, якщо приїдуть пізніше у якості спеціалістів із новими знаннями.

В монографії обговорюється проблема *зайнятості* в умовах війни.

Зазначено, що офіційна статистика стосовно зайнятості недовідома починаючи із 2022 року. Згідно дослідження, сукупний відсоток респондентів, які не працюють і не мають ніяких джерел доходу та зареєстрованих безробітних, зріс за роки війни лише з 2,7% до 4,9%.

Майже в усіх видах зайнятості працівники «постарішали», у деяких типах зайнятості відбулась і зміна гендерного співвідношення. Проте український бізнес адаптується й підлаштовується до нових умов, результатом активізації бізнесу є попит на ринку праці, який іноді переходить навіть у «кадровий голод». На сьогодні основною проблемою для роботодавців залишається брак кваліфікованих фахівців.

В монографії міститься аналіз значення *місцевого самоврядування* під час війни та аналіз задоволеності громадян місцевою владою. Значення місцевого самоврядування полягає у його здатності адаптуватися до специфічних умов і потреб територіальних громад. Проте ефективність упроваджених реформ виявилася неоднозначною. на практиці децентралізація зіткнулася з низкою проблем, серед яких особливо гостро відчуються недофінансованість місцевих бюджетів, бюрократична неефективність і брак компетентних кадрів на місцях на практиці часто спостерігається розрив між прописаними положеннями та реальними умовами їх реалізації. Зазначено, що в Україні існує низький рівень соціального капіталу, що проявляється через недостатню залученість громадян до процесів прийняття рішень та невдоволення відновленням майна після війни. Незадоволеність громадян вказує на проблеми прозорості, слабку комунікацію з владою та відсутність ефективних каналів взаємодії, що підриває довіру до інституцій.

В монографії оговорюється проблема *медіаграмотності* українців та значення її в інформаційній війні. Індекс медіаграмотності вимірювався тричі: у грудні 2021, 2022 та 2023 років. В цілому, медіаграмотність 6% українців є низькою, у 13% – нижча за середню, кожен другий представник аудиторії (50%) має вищий за середній рівень медіаграмотності і майже третина 31% – високий. – Рівень загального індексу медіаграмотності з 2021 по 2023 рік. Частка аудиторії з вищим за середній рівнем показника зросла з 55% до 81%.

Найбільш вражаючі зміни відбулися у цифровій компетентності українців. Якщо у 2020 році лише третина українців (33%) могла самостійно зняти відео, відредагувати його та розмістити у інтернеті, то у 2023 році ця частка становила вже 49%.

Зазначено, що існує потреба в комплексній державній програмі, спрямованій на розвиток критичного мислення та підвищення медіаграмотності як дітей/молоді, так і дорослих громадян.

В монографії розглянуті проблеми стресостійкості *студентської молоді* в умовах війни. Наведено результати якісного дослідження, яке проведено методом письмового опитування, а саме молодим людям було запропоновано написати есе на тему «Два роки повномасштабної російсько-української війни: нова реальність, в якій ми опиняємось». Респонденти розповідали про те, хто або що допомагає їм триматись у важкі часи війни. Один із ключових ресурсів, який згадували інформанти, – це соціальна підтримка. Рідні та близькі є найбільшою підтримкою й опорою для молоді. Важлива також допомога друзів.

Впоратися з тривожністю та стресами молодим людям допомагають залученість до волонтерства, хобі, улюблені заняття, заняття спортом, йога, медитація, духовні практики та молитви. Механізмом підсвідомого збереження психічного здоров'я є звання до війни. Один із проявів звання до війни, про який найчастіше згадується в студентських есеях – це реакція на сигнали повітряної тривоги. Коли лунає сирена, то люди вже не біжать в укриття люди звикли до ракет і вибухів, які стали частиною буденності. Але не означає, що люди перестануть боятися небезпеки, просто вони зменшують свої реакції на стресові події. Ще один негативний наслідок при звичаєння до війни, на думку молоді, – це коли люди перестануть допомагати військовим і починають сприймати їх як пересічних людей, а не як героїв. З'являється байдужість як наслідок емоційного виснаження через війну. Дослідження та формування стресостійкості молоді допоможе більш ефективно впоратися з негативним досвідом.

В монографії знайшли відображення не тільки емпіричні дані, а і *теоретичні здобутки* вчених Інституту соціології. Так, спеціальний розділ в монографії присвячений аналізу теоретичних концептів соціології війни: від класики до сучасності. Відзначається, що соціологічний підхід дає змогу глибше зрозуміти культурні та соціальні наслідки війни, а також складну взаємодію між війною та суспільством. У сучасній соціології значну увагу приділяють тому, як війна вписується в контекст загальних моделей соціального насильства. З кінця ХХ століття соціологи аналізують вплив глобалізації, ролі медіа в сучасних війнах, нових форм протистояння, таких як тероризм, гібридні війни, кібератаки та міграційні кризи, що виникають унаслідок військових дій. Соціологи розглядають війну не лише як різновид конфлікту, а й як складне соціальне явище, що глибоко впливає на різні аспекти суспільства, дуже швидко змінюючи його природу. Змінюються не окремі інституції, а набуває трансформації саме суспільний договір між державою та громадянським суспільством, і залежно від ефективності цієї трансформації різняться процеси відновлення повесенних суспільств. Війна значно трансформує культурні норми, цінності та національну ідентичність, формуючи нові соціальні реалії. Суспільство після війни може бути ще більш поляризованим і вразливим до авторитарних ідеологій, оскільки війна травмує суспільство й залишає відчуття ворожнечі та страху. Післявоєнний світ стикається з загрозою того, що авторитарні настрої продовжуватимуть проявлятися в політиці та суспільних відносинах, створюючи передумови для нових конфліктів. Однією з ключових характеристик «нових воєн» є активна участь недержавних акторів, таких як воєнізовані формування, повстанські групи, міжнародні терористичні організації або навіть приватні військові компанії. Існує тенденція розмивання кордонів між громадянськими і військовими силами, завдяки цьому недержавні актори хід часто мають неофіційну, нелегітимну

владу, але мають змогу суттєво впливати на військових дій. Сучасні соціологи приділяють багато уваги взаємовпливу війни на повсякденне життя, як війни впливають на людей, сім'ї, громади та соціальні інститути на мікрорівні. Вивчаються соціальні та психологічні наслідки війни, переміщення, травми, соціальні дислокації та трансформації соціальних норм і цінностей. Сучасна війна має гібридний характер, коли поєднуються традиційні військові дії з інформаційними кампаніями, кібернападами, економічними санкціями та підтримкою сепаратистських рухів. Конфлікт в Україні актуалізував питання національної ідентичності, патріотизму та соціальної згуртованості.